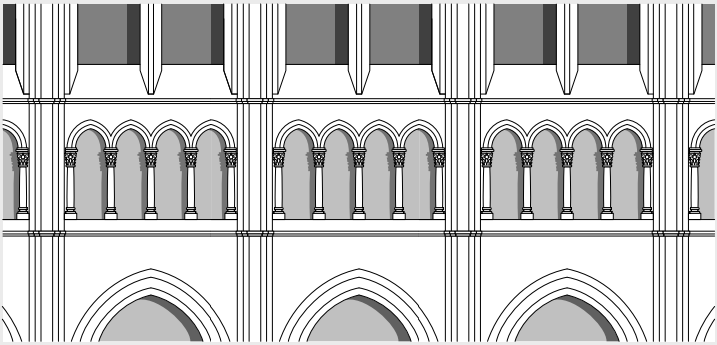
Pojmovnik srednjovjekovne arhitekture

Nataša Jakšić

Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet

Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis – Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za teoriju i povijest arhitekture
Kabinet za povijest arhitekture

Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis
Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu

Pojmovnik srednjovjekovne arhitekture

Nataša Jakšić

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Architecture

Zagreb, 2026.

Autorica **izv. prof. dr. sc. Nataša Jakšić**
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Urednik **asist. Karlo Seitz**
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Recenzenti **izv. prof. dr. sc. Marko Rukavina**
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
doc. dr. sc. Davor Andrić
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
prof. dr. sc. Vesna Perković
Sveučilište Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije Sveučilišta u Splitu

Lektura **dr. sc. Mila Pandžić**

Grafičko oblikovanje **asist. Karlo Seitz**
Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet

Nakladnik **Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet**

Za nakladnika **prof. art. Siniša Justić**

Senat Sveučilišta u Zagrebu prihvatio je publikaciju za objavu na 8. redovitoj sjednici održanoj 17. lipnja 2026. na prijedlog Povjerenstva za sveučilišnu nastavnu literaturu (KLASA: 032-02/26-01/01, URBROJ: 251-25-07-03/1 26-6).

ISBN **978-953-8585-03-6**

Copyright © 2026., Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet, sva prava pridržana.

S A D R Ž A J

PROSLOV 7
A 8
B 10
C 14
D 15
DŽ 16
E 16
F 18
G 19
H 20
I 20
K 21
L 28
M 33
N 35
O 36
P 37
Q 40
R 40
S 41
Š 45
T 46
V 50
W 50
LITERATURA 52

PROSLOV

Pojmovnik srednjovjekovne arhitekture predstavlja sustavno i abecedno organizirano izdanje temeljnih pojmova iz područja arhitekture srednjega vijeka, namijenjen ponajprije studentima kolegija Povijest arhitekture II na Arhitektonskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu kao pomoćno nastavno sredstvo za usvajanje stručne terminologije. Svaka natuknica donosi preciznu definiciju pojma relevantnoga za razumijevanje arhitekture srednjovjekovnoga razdoblja, čime se omogućuje ujednačeno i terminološki ispravno tumačenje arhitektonskih djela. Pojmovnik obuhvaća razdoblje od ranokršćanske arhitekture, ukorijenjene u graditeljstvu antičkoga Rima, preko predromanike, bizantske i romaničke arhitekture, do gotike kao vrhunca srednjovjekovnih konstrukcijskih i oblikovnih rješenja. Uključeni su i temeljni pojmovi koji prethode srednjemu vijeku, kao i osnovni pojmovi islamske arhitekture, u skladu sa sadržajem kolegija.

Odabir pojmova temelji se na nastavnome, tipološkome, konstrukcijsko-oblikovnome i terminološkome kriteriju. Nastavni kriterij osigurava usklađenost sa sadržajem kolegija Povijest arhitekture II i olakšava praćenje nastave, dok tipološki kriterij obuhvaća pojmove vezane uz osnovne tipove sakralnih građevina te njihove prostorne i liturgijske odrednice. Konstrukcijsko-oblikovni kriterij uključuje temeljne konstrukcijske sustave (svodove, lukove, potpornje, rebra), razvoj graditeljskih tehnika i elemente arhitektonskoga oblikovanja, a terminološki kriterij upućuje na pojmove učestale u stručnoj i znanstvenoj literaturi, potičući njihovu dosljednu i pravilnu primjenu.

Radi lakšega razumijevanja pojedine su natuknice popraćene slikovnim prikazima koji pojašnjavaju značenje pojmova te olakšavaju prepoznavanje tipoloških, konstrukcijskih i oblikovnih obilježja. Posebna je pozornost posvećena osnovnim tipovima svodovlja i karakterističnim arhitektonskim detaljima, čije usporedno sagledavanje omogućuje uočavanje sličnosti i razlika među stilskim razdobljima.

Pojmovnik ujedno pridonosi standardizaciji i usklađivanju stručnoga nazivlja, nužnima za pravilno proučavanje, analizu i interpretaciju srednjovjekovne arhitekture. Kao takav, zamišljen je kao trajni referentni izvor u sveučilišnoj nastavi na Arhitektonskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, ali i kao pouzdan alat za samostalno učenje i istraživanje u širemu stručnom kontekstu.

Nataša Jakšić

A

AMBON

Povišeno mjesto, govornica smještena na spoju svetišta i broda crkve, namijenjena u prvom redu čitanju biblijskih tekstova u liturgiji. Sastoji se od ograde, noge ili postolja na kojemu počiva i maloga prilaznog stubišta. Od XI. stoljeća razvija se u propovjedaonicu koja dobiva znatno viši smještaj uza zid ili stup u glavnome brodu. (Badurina 2000., 125; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 63)

AMBULATORIJ

1. Svaki prostor namijenjen hodanju ili šetnji, bilo djelomično ili potpuno natkriven, poput šetnice klaustra.
2. Prolaz, često polukružne ili poligonalne tlocrtne osnove, koji povezuje bočne brodove svetišta iza glavnoga oltara u većim crkvama. (Curl 2000., 18; Harris 1983., 13)

APSIDA

Svođeno upuštenje, polukružne, pravokutne ili poligonalne tlocrtne osnove, koje izlazi iz ravnine vanjske plohe zida, dok u unutrašnjosti tvori duboki prostor. Pojavljuje se u rimskim sakralnim i profanim građevinama, kao element adiran građevini na glavnoj uzdužnoj osi kompozicije. Vrlo često je element kojim završava glavni brod crkve gdje je postavljen glavni oltar. (Ching 2012., 27; Curl 2000., 26; Harris 1983., 22; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 122)

ARABESKA

Dekorativni rad, stilizirani ukras proizišao od složeno isprepletenih linija, grančica, biljnih vitica, lišća i ostale vegetacije te baziran na maštovito isprepletenim, simetričnim, geometrijskim strukturama. Riječ je o dekoraciji, često oslobođenoj od ljud-

skih i životinjskih figura, koja je potekla iz arapske umjetnosti. (Curl 2000., 26; Harris 1983., 25)

ARHITRAV

1. Ravna horizontalna greda koja počiva na stupovima, stupcima ili zidu, nadvoj; najniži od triju dijelova napusta klasičnoga stupovnog reda.
2. Okvir koji se sastoji od jednostavne ili razrađene profilacije, a uokviruje vrata, nišu, panele, prozore ili druge otvore, dosljedno, s istim presjekom. (Ching 2012., 187,194; Curl 2000., 33; Harris 1983., 29)

ARHIVOLTA

Polukružne, ukrasne, profilirane vrpce koje obavijaju klasični luk. Zapravo je riječ o arhitravu savijenom oko polukružnog luka. (Ching 2012., 4; Curl 2000., 33; Harris 1983., 29)

ARIJANIZAM

Kršćanska hereza koja se odnosi na Kristovu božansku narav. Krist, druga osoba Trojstva, jest božanski u nekom smislu prema toj herezi, ali ne potpuno. Budući da je „rođen" od Oca, nije s Njim suvječan jer prije nego što je rođen, nije postojao: „Sin ima početak, a Otac ga nema." Arijanizam su osobito prihvaćali obraćeni barbari (Ostrogoti i Vizigoti). Nakon VII. stoljeća službeno nestaje. (Badurina 2000., 148)

ARKADA

1. Niz lukova u istoj ravnini koji su poduprti stupovima ili stupcima.
2. Natkrivena šetnica s nizom takvih lukova, poduprtih stupovima ili stupcima, duž jedne ili obiju dužih strana.
3. Natkrivena šetnica s nizom dućana i ureda s jedne strane te potezom takvih lukova, poduprtih stupovima ili stupcima, s druge strane. (Curl 2000., 27; Harris 1983., 26)

B

BALDAHIN

1. Raskošna tkanina razapeta iznad oltara, biskupskog trona ili se pak, razapeta na četirima motkama, nosi iznad svećenika ili relikvije u procesiji. Namjena mu je bila prvotno praktična, tj. štitio je od prašine i kiše, a kasnije mu ostaje samo počasna.
2. Trajna, slobodnostojeća konstrukcija s krovom, poduprta stupovima, obično u broju koji odgovara broju njezinih uglova, ili krovićem vezanim za zid, postavljena nad tron, oltar, grob, krevet ili kip. (Curl 2000., 50; Harris 1983., 41; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 220)

BAPTISTERIJ

Krstionica, zasebna građevina, obično centralne prostorne kompozicije, najčešće oktogonalne tlocrtne osnove koja simbolizira osmi dan, dan koji je Krist uskrsnućem obnovio svijet, ili odvojeni dio crkvenog prostora koji sadrži krsni bazen u kojem se obavlja obred krštenja. (Curl 2000., 53; Müller i Vogel 1999., 267; Harris 1983., 44; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 232; Badurina 2000., 391–92; Ching 2012., 27)

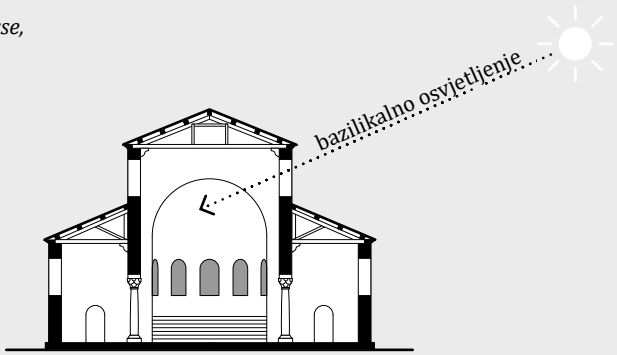
BASILICA DISCOPERTA

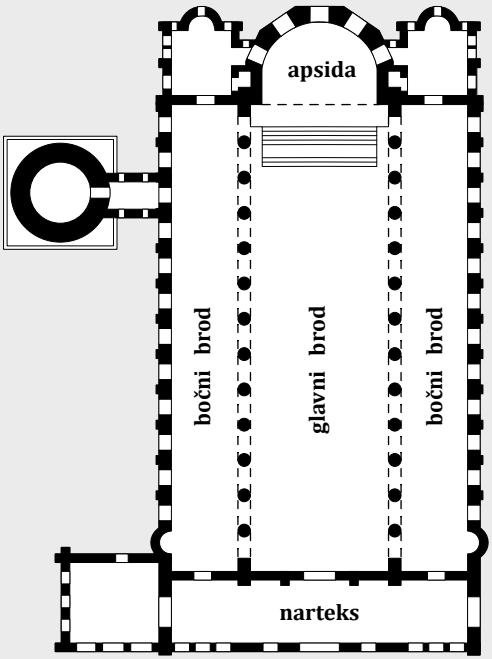
Tip bazilike koji se sastoji od natkrivenih bočnih brodova i glavnog broda koji je bez krova (*sine tecto*) odnosno dvorište u obliku bazilike koje nadomješta stariju građevinu, čija eksedra s dvama bočnim natkrivenim krilima oblikuje kompoziciju nalik na transept s apsidom. (Krautheimer 1989., 517; Müller i Vogel 1999., 259)

BAZILIKA

1. Velika izduljena, polivalentna dvorana korištena za sudnicu, javno sastajalište i tržnicu u antičkom Rimu čiji je prostor podi-

bazilika
Sant'Apollinare in Classe,
Ravena, 6. st.

jeljen na brodove. Središnji je brod viši od ostalih i bočno osvijetljen kroz prozore u gornjoj zoni te često natkriven drvenim krovištem. Prostor središnjega broda često je zaključen polukružnim apsidama gdje se nalaze povišeni podiji koji služe za sud. Poslužila je kao model za ranokršćanske bazilike.

2. Ranokršćanska crkva, karakterističnoga izduljenog pravokutnog tlocrta, s glavnim brodom veće visine na glavnoj uzdužnoj osi kompozicije, koja je često kontrolirana i zrcalnom simetrijom. Glavni brod sadrži prozore u gornjoj zoni kroz koje svjetlost dopire u središte prostorne kompozicije te je natkriven drvenim krovištem. Flankiran je po jednom ili dvama bočnim brodovima sa svake strane i završava apsidom svetišta. Bazilika također može sadržavati narteks i ostale elemente poput transepta, atrija, manje polukružne apside na završetku bočnih brodova ili dvije pomoćne prostorije: protezis i diakonikon. Luk kojim je prostor glavnoga broda odijeljen od svetišta naziva se trijumfalni luk. Redovito su bile orijentirane tako da je svetište na istoku, a ulaz na zapadu. (Curl 2000., 58; Harris 1983., 50; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 289–91; Badurina 2000., 159–61; Ching 2012., 27,269)

BEMA

1. Platforma, govornica ili povišena razina poda u apsidi bazilike.

2. Svetište ili povišeni, ograđeni dio crkve namijenjen svećenicima, u kojem je smješten oltar.

3. Povišena propovjedaonica za čitanja u sinagogama. (Curl 2000., 69; Harris 1983., 62; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 320; Badurina 2000., 161; Ching 2012., 27)

BENEDIKTINCI

Najstariji samostanski red u zapadnoj Crkvi koji je osnovao sv. Benedikt 528. godine u Monte Cassinu, odakle se ubrzo raširio po Europi. Geslo im je „Ora et labora“ („Moli i radi“) čime je Be-

nedikt htio od lutajućih pustinjaka stvoriti aktivne članove društva. Njihovi se samostani zovu opatije, a na njihovu čelu stoji opat. Svaka je opatija samostalna. (Badurina 2000., 162–63)

BIFORA

Srednjovjekovni prozor kod kojega je svijetli lučni otvor podijeljen stupićem na dva dijela, od kojih je svaki obrubljen zasebnim lukom, nad kojima se često oblikuje kružni otvor. Bifora se javlja u romaničkome, bizantskome, gotičkome i renesansnome stilskom razdoblju. (Curl 2000., 210; Harris 1983., 175)

BROD

Dio unutrašnjeg prostora koji je nastao zbog raščlanjivanja tereta krova i osvjetljenja u uzdužnim pravokutnim građevinama (v. bazilika). Brodovi su međusobno odijeljeni redom stupova ili stupaca povezanih arhitravom ili arkadama, konstrukcijom koja često nosi zid s bazilikalnim osvjetljenjem. Srednji brod je glavni brod, nalazi se na glavnoj uzdužnoj osi kompozicije; obično je širi dominantni element kompoziciji, a bočni su uži sekundarni elementi kompozicije. (Curl 2000., 10, 445–446; Harris 1983., 8, 371; Ching 2012., 27)

C

CIBORIJ

1. Fiksno postavljena pokrovna konstrukcija, „nebnica“, stoji na stupovima iznad kršćanskog oltara, ima oblik baldahina. Simbolički predstavlja preokrenutu čašu ili posudu u kojoj se čuvaju posvećene hostije, stoga simbolizira euharistiju ili Posljednju večeru. U pravilu pojava ciborija prati crkve većih dimenzija.
2. Posuda za liturgijsku hostiju, često od plemenitog materijala. (Curl 2000., 149; Harris 1983., 115; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus* 1959., 628; Badurina 2000., 202)

CLOISONNÉ

Tip dekorativnoga, raznobojnog načina zidanja zida u kojem su manji kameni blokovi uokvireni opekama koje su postavljene vertikalno ili/i horizontalno, u jednostrukim ili dvostrukim redovima, posebno u bizantskoj arhitekturi. Naziv se upotrebljava i za sjekomično pričvršćivanje metalnih traka na metalnu podlogu i ispunjavanje češljastih međuprostora emajlom. (Krautheimer 1989., 517; Curl 2000., 153; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 194; Harris 1983., 121)

D

DEAMBULATORIJ **1.** Natkrivena kontinuirana šetnica oko nečega, poput ophoda klaustra.
2. Sporedni brod ili ambulatorij koji povezuje liturgijski istočni završetak, tj. bočne brodove svetišta iza glavnoga oltara i radijalno nanizane apside kapela. (Curl 2000., 194; Harris 1983., 156; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 19)

DIAKONIKON Omanja prostorija koja flankira ranokršćansku apsidu svetišta, korištena za prihvat kongregacijskih darivanja. Služila je kao riznica, knjižnica i sakristija u kojoj se spremalo liturgijsko ruho i posuđe. Riječ je o prvotnom obliku sakristije. (Krautheimer 1989., 518; Curl 2000., 198; Harris 1983., 161; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 42; Badurina 2000., 226)

DOMUS ECCLESIAE Kuća koja služi religioznim, administrativnim i dobrotvornim potrebama kongregacije; centar zajednice. (Krautheimer 1989., 518)

DŽ

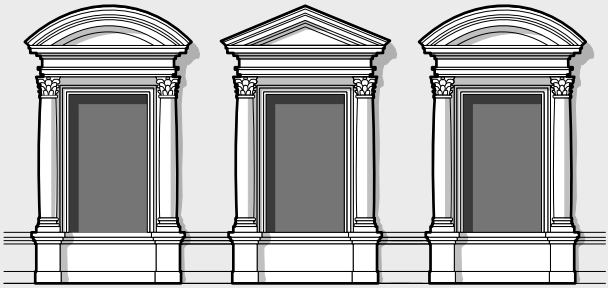
DŽAMIJA Islamska građevina namijenjena obrednoj molitvi i vjerskoj poduci, obično je riječ o većem kompleksu koji se sastoji od molitvene dvorane, dvorišta s trijemom i barem jednog minareta. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 153–60; Curl 2000., 438; Ching 2012., 270; Harris 1983., 363)

E

EDIKULA **1**. Svetište ili manja kapela unutar cele hrama ili okvir oltara kućnih bogova. Riječ je o velikoj niši ili postolju s dvama ili više stupova koji nose napust i zabat te tako tvore okvir za kultnu skulpturu.

2. Dekorativni arhitektonski element, apliciran na zid građevine, arhitektonski okvir oko ulaznih vrata, niše ili prozorskih otvora koji se sastoji od dvaju stupova, stupaca ili pilastra iznad kojih se nalazi napust sa zabatom. (Curl 2000., 8; Harris 1983., 6; *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 2, D – Ini, 1962., 169–70)

edikule
Palača Farnese,
Rim, 16. st.

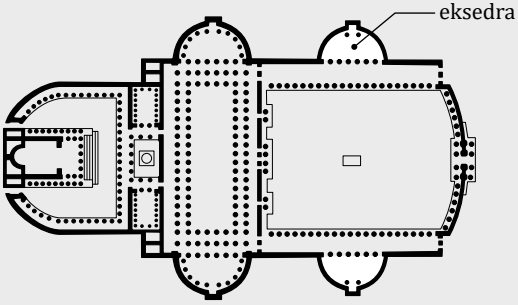

EKSEDRA

1. Prolaz ili trijem ili neki drugi vanjski element, često opremljen sjedalima, gdje se odvijaju debate ili razgovori.

2. Veliko polukružno ili pravokutno zdanje s kamenim sjedalima uza zid, ponekad svođeno polukupolom, koje nalikuje na veliku apsidu. Obično je postavljeno na osi većeg prostora te se cijelom svojom širinom otvara u veći natkriveni ili nenatkriveni prostor. U arhitekturi Justinijanova doba naziv se često rabi za sekundarne prostorne jedinice svođene polukupolama, adirane na dominantni prostorni element kompozicije. (Curl 2000., 234; Harris 1983., 205; Krautheimer 1989., 518)

eksedra
Trajanov forum,
Rim, 2. st.

F

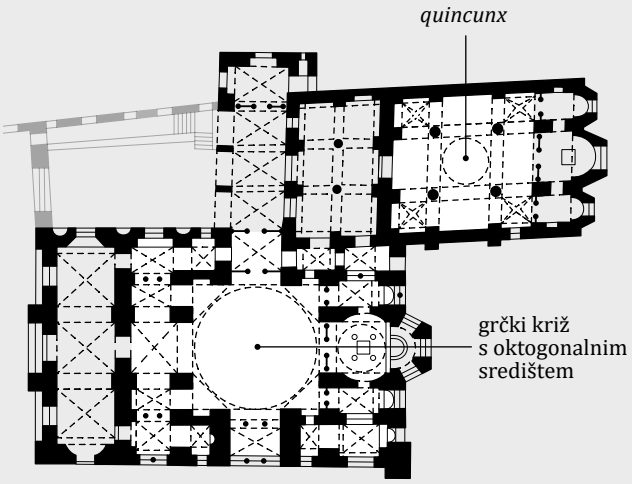
FAJANSA Keramički proizvod od pečene gline premazan neprozirnim premazom enamelom, uobičajeno obojan i glaziran te korišten za oblogu, u obliku panela slaganih u dekorativne redove. To je tehnika maursko-španjolskog podrijetla. (Curl 2000., 237; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 246; Harris 1983., 208)

FRESKA Zidna slika izrađena dok je žbuka još mokra i svježa. Slika se vodenim bojama na svježem sloju žbuke tako da se boje, sušeći se, nerazdvojno povezuju s podlogom. Rad svježom žbukom zahtijeva brzinu jer se naknadne promjene mogu izvršiti tek uklanjanjem čitavoga sloja žbuke i zamjenom novim slojem. Zidna slika na suhoj žbuci slabija je zamjena jer se boja ljušti i pigmenti blijede. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 613; Curl 2000., 256; Harris 1983., 233)

G

GRČKI KRIŽ S OKTOGONALNIM SREDIŠTEM Novi je tip prostornoga koncepta crkava srednjobizantskog razdoblja u kojem se oktogonalni središnji prostor, svođen kružnom kupolom na trompama, sjedinjuje s četirima lučno svođenim krilima grčkoga križa koji prodiru u zonu sekundarnih prostora. (Krautheimer 1989., 518)

manastir
Hosios Loukas,
Grčka, od 10. st.

H

HALLENKIRCHE Crkva u kojoj su glavni i bočni brodovi jednake ili približno jednake visine, čime unutrašnji prostor poprima cjelovit dvoranski karakter. Riječ je o karakterističnim srednjoeuropskim gotičkim zdanjima s iznimno visokim prozorima koji osvjetljuju bočne brodove, često bez transepta te katkad sa svetištem čiji je prostor definiran isključivo namještajem. (Curl 2000., 299; Harris 1983., 276)

I

IKONOSTAS Visoka pregrada u pravoslavnim crkvama, s trima vratima, koja dijeli svetište od ostaloga crkvenog prostora, najčešće prekrivena ikonama raspoređenima prema određenom programu. Početne forme javljaju se još u ranokršćanskim crkvama i njihovim ogradama koje dijele svetište od brodova crkve. Dok na zapadu takva ograda ne dobiva veću važnost ili se potpuno gubi, u pravoslavnim crkvama prerasta u monumentalni ikonostas. (Krautheimer 1989., 519; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 659; Curl 2000., 332; Harris 1983., 293)

IMPOST Ležaj, nadglavnik ili umetak između kapitela i luka u obliku profilirane ploče, bloka ili preokrenute krnje piramide. Štiti kapitel od direktnog pritiska pete luka. (Curl 2000., 28; Harris 1983.,

295; Krautheimer 1989., 519; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini* 1962., 675)

INKRUSTRACIJA Ukrašavanje umetanjem, utiskivanjem finijeg i skupocjenijeg materijala u jednostavniju podlogu. Plohe kamenih zidova i podova artikuliraju se ornamentima raznobojnih kamenih umetaka. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 2)

K

KAPITEL Arhitektonski element, posebno plastično oblikovana glava, ili najviši dio stupa, stupca, pristupca i pilastra. Obilježava ono mjesto na kojem se opterećenje zidova, odnosno svodova, izravno ili preko imposta prenosi na potporanj. Kapitel nastaje iz estetskih, ali i tektonskih razloga jer povećava ležajnu plohu čime regulira kontaktni pritisak na vrh trupa nosive vertikale. Način plastičnog oblikovanja kapitela mijenja se tijekom različitih stilskih razdoblja. U kasnoj antici vegetabilni i drugi dekorativni elementi sve se više stiliziraju, a jedino na području Bizanta dolazi do formiranja novih oblika – košarastih kapitela ili kapitela u obliku krnjeg stošca ili piramide. Njihove su površine u reljefu visokog plasticiteta (npr. „s otpuhanim lišćem“) ili su plošno mrežaste, ukrašene rezbarijama što nalikuju na pletivo ili čipku. Na europskome zapadu novi oblici kapitela javljaju se tek u romanici, na prijelazu iz X. u XI. stoljeće. Prvotno se radi o najjednostavnijem obliku – blok kapitelu. Takav je kapitel u osnovi kocka s donjim uglovima zaobljenima u oblik sfernih tro-

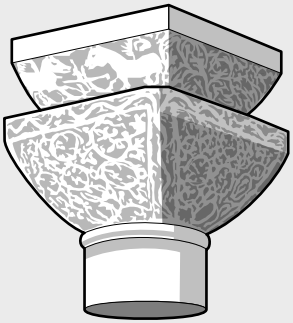
kuta kako bi se omogućio prijelaz iz kvadratnog oblika abakusa u kružni trup stupa. Romanički figuralni kapitel imat će osobito mjesto u povijesti razvoja kršćanske ikonografije s fantastičnim ljudskim i životinjskim figurama te simboličnim prikazima. Gotički kapitel razlikuje se od romaničkoga već po svome osnovnom obliku. Vrhovi stupca i pristupaca prelaze u valjkastu formu, prekrivenu naturalističkom biljnom dekoracijom, s vijencem jezolikih listova, loptasto savijenih vrhova. (Curl 2000., 126–27; Harris 1983., 89–91; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 142; Müller i Vogel 1999., 256–57, 316–19)

KAPITULARNA DVORANA Prostorija ili zgrada za okupljanje, poslovanje, sastajanje i održavanje discipline redovnika u sklopu srednjovjekovnih samostana ili uz katedralu. U određeno doba dana čita se po jedno poglavlje iz Pravila ili nekoga liturgijskog teksta. U njoj se održavaju i svečaniji neliturgijski skupovi. U samostanima je obično smještena blizu svetišta crkve, odmah do sakristije. Riječ je o svođenoj dvorani sa stupovima ili stupcima, uglavnom je kvadratne ili pravokutne tlocrtne osnove. U Engleskoj je najčešći centralni tip s poligonalnom tlocrtnom osnovom. (Curl 2000., 140–41; Harris 1983., 106; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 143; Müller i Vogel 1999., 319; Ching 2012., 29; Badurina 2000., 350–51)

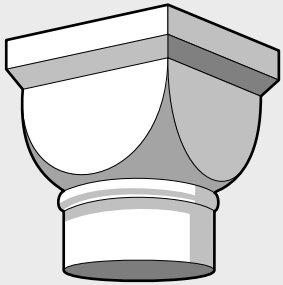
KATAKOMBA **1.** Podzemna kripta, galerija ili prolaz usječen u stijenu s pravokutnim (*loculus*) ili lučno svođenim nišama (*arcosolium*) za odlaganje tijela pokojnika.

2. Nazivom u množini – katakombe – označuju se podzemna javna groblja velikih dimenzija, složenih komunikacija ostvarenih uskim i relativno visokim hodnicima, na nekoliko razina. Posljedica je to jedinoga mogućeg širenja groblja – u dubinu, pod pritiskom sve većeg broja ukopa kršćana. Pokojnici su po-

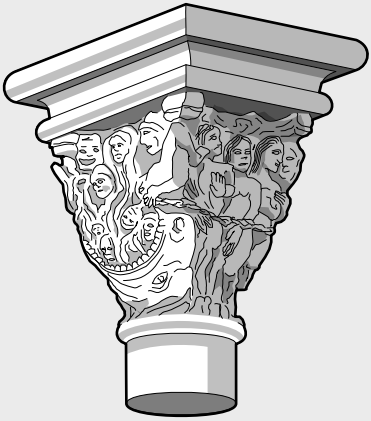
kapiteli

košarasti kapitel s impostom

blok kapitel

romanički figuralni kapitel

gotički kapitel

loženi u duguljastim nišama u zidovima (*loculus*) poredanima u nekoliko redova po visini. Te su niše sprijeda bile zatvorene kamenim pločama ili ciglom. Na pločama su upisivana njihova imena. Na pojedinim mjestima postoje mala proširenja (*cubiculum*) ukrašena zidnim slikama gdje su se pokapali istaknutiji pokojnici ili bi služila za pogrebne svečanosti. Najveće su katakombe kršćana u Rimu u kojima se pokapalo od kraja I. do V. stoljeća. (Curl 2000., 134; Harris 1983., 97; Ching 2012., 132; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 159; Badurina 2000., 353–54)

KATEDRA

Službeno biskupovo prijestolje ili stolica; simbol je biskupskog dostojanstva. Pojavljuje se još u ranome kršćanstvu. Do XI. stoljeća nalazila se iza oltara, u apsidi svetišta. Biskupska crkva, glavna crkva na području neke biskupije, zove se katedrala ili stolna crkva jer se u njoj nalazi katedra, znak biskupove časti i ovlasti. (Badurina 2000., 356; Curl 2000., 134; Harris 1983., 97; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 159; Ching 2012., 29).

KATEKUMEN

Odrasli pripravnik za krštenje. (Krautheimer 1989., 517; Badurina 2000., 56)

KIBLA

1. Smjer u kojem se muslimani mole.
2. Zid džamije koji je orijentiran prema Ćabi u Meki. U njemu se nalazi mihrab ispred kojega stoji imam tijekom molitve. (Hoag 1987., 190; Ching 2012., 270)

KLAUSTAR

Zatvoreno dvorište pripojeno samostanskoj ili kolegijalnoj crkvi, pravokutne tlocrtne osnove, čije stranice definiraju natkriveni trijemovi deambulatorija. Klaustri su služili redovnicima za molitvu i šetnju u izolaciji od vanjskog svijeta te komunikaciju među pojedinim dijelovima samostana, kao što su crkva, sakristija, kapitularna dvorana, refektorij, dormitorij, skriptorij, biblioteka i sl. U sredini otvorenog dijela dvorišta često se

nalazi bunar, a moguće je naići i na zasađeno ljekovito i aromatično bilje koje služi za potrebe ljekarne. Podrijetlo klaustra je u antičkim peristilima. U kršćanskoj se arhitekturi javlja u V. stoljeću, a u XIII. stoljeću postao je redoviti sastavni dio samostana, osobito u gradovima. (Curl 2000., 153; Harris 1983., 122; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 188–89; Müller i Vogel 1999., 358–65; Ching 2012., 29; Badurina 2000., 359–60)

KONHA

1. Sekundarna polukupola, iznad apside ili niše.
2. Prostorni oblik koji generiraju polukružna niša ili eksedra i njezin svod u obliku polukupole. (Curl 2000., 160; Harris 1983., 131; Krautheimer 1989., 517)

KONTRAFOR

Arhitektonski konstruktivni element koji dodatno stabilizira građevinu, pojačava njezin zid, u zoni statički nesigurnih točaka, preuzimajući bočne potiske lukova, svodova, kupole ili krova. Riječ je o masivnom istaku zida ili o slobodnostojećem pilonu koji lebdećim upornjacima pruža statički stabilitet zdanju. (Curl 2000., 113–14; Harris 1983., 77–78; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 213; Müller i Vogel 1999., 26–27; Ching 2012., 280)

KOR

1. U antici naziv za zbor koji izvodi obredni ples i pjevanje na svečanostima u čast bogovima.
2. U kršćanskoj crkvi prvotno ograđen prostor za pjevače, na povišenom mjestu ispred oltara. U srednjem vijeku, kada oltar prelazi u dno apside, u zoni kora postavljaju se sjedala za kler koja se nazivaju korska sjedala ili jednostavno kor. Tada pjevački zbor dobiva mjesto tik iza tih sjedala. Prostor kora često se produljivao umetanjem tzv. korskoga kvadratnog polja. U kasnijem razvoju crkvenoga graditeljstva, kada se pojavljuju laički pjevački zborovi, kor se gradi iznad ulaza u crkvu. (Badurina 2000., 365; Curl 2000., 146; Harris 1983., 106; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 218; Müller i Vogel 1999., 374–79; Ching 2012., 29)

KRIPTA

Podzemna ili suterenska svođena prostorija namijenjena ukopu mučenika, crkvenih prelata i uglednih osoba iz javnog života ili čuvanju relikvija. Iz manjih grobnih komora razvijaju se u podzemne višebrodne svođene dvorane smještene ispod kora i apside svetišta. Tada dolazi i do porasta razine poda svetišta. Kripta ima obično dva pristupa iz kongregacijskog prostora. (Curl 2000., 184; Harris 1983., 150; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 245; Müller i Vogel 1999., 375; Ching 2012., 29)

KUPOLA

Kupola je hemisferni svod konstruiran ponad kružne, kvadratne ili poligonalne tlocrtne osnove. Kupola se može konstruirati izravno na nosivim zidovima prostora ili tambura. Ako se radi o prijelazu s kvadratne ili poligonalne tlocrtne osnove svođenog prostora na kružnu bazu kupole, onda se grade pomoćne konstrukcije: trompe ili pandantivi.

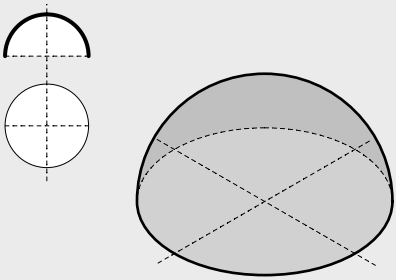
1. Kružna kupola je kupolasti svod kružnog tlocrta. Takvo je rješenje najjednostavnije i statički optimalno kada je tlocrtni oblik prostora jednak bazi kupole, npr. kod kružne kupole – kružna tlocrtna osnova prostora. Poligonalni tlocrti mogu se svoditi opisanim ili upisanim kružnim kupolama uz upotrebu trompa ili pandantiva.

2. Opisana (pandantivna) kupola je opisani kupolasti svod koji je nastao iznad kvadratnog ili poligonalnog prostora. Baza kupole opisuje tlocrt prostora. Dijelovi kupole koji su izvan kontura tlocrtne osnove „uklonjeni" su vertikalnim ravninama. Ti su vertikalni presjeci, čeoni lukovi, polukružni te su kod pravilnog poligona iste visine. Dio kupole koji se nalazi iznad ravnine definirane tjemenima čeonih lukova zove se kalota, a sferni trokuti, dijelovi ispod razine kalote i između čeonih lukova, zovu se pandantivi.

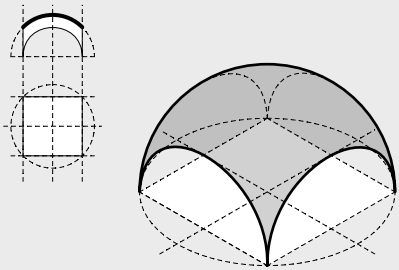
3. Češki kupolasti svod (češka kapa) zapravo je opisana kupola kojoj je visina jednaka 1/6 – 1/10 većega dijagonalnog ras-

kupole

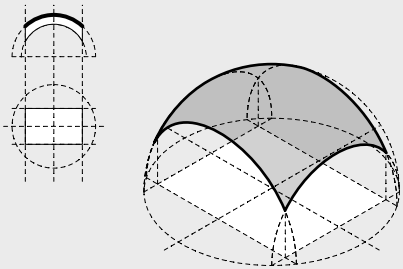
kružna kupola

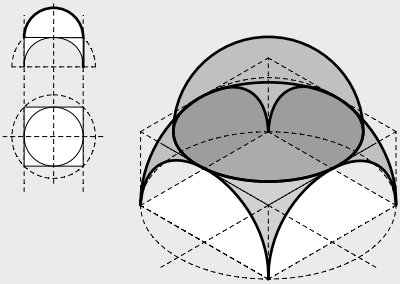
opisana (pandantivna kupola)

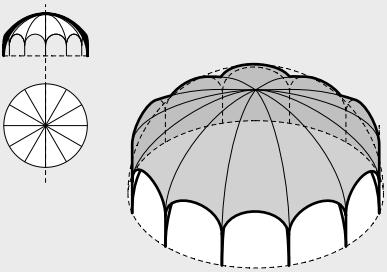
češki kupolasti svod (češka kapa)

upisana kupola na pandantivima

kišobranasta kupola

pona prostora. Središte je kupole u težištu tlocrta, a čeoni su lukovi segmentni. Moguće ju je izvesti na svakoj tlocrtnoj osnovi.

4. Upisana kupola je upisani kupolasti svod. Tlocrtno baza upisane kupole je upisana u kvadratnu ili poligonalnu osnovu prostora, a prijelaz iz kvadrata ili poligona u kružnu bazu kupola izvodi se redovito trompama ili pandantivima. Kružna upisana kupola koja leži izravno na pandantivima zove se još i bizantska kupola.

5. Kišobranasta kupola je kupolast svod na kružnom tlocrtu, napravljen od pojedinačnih ploha, često međusobno povezanih rebrima. Presjek svakog segmenta plohe oplošja definiran je segmentnim lukom: svaka ploha tako ima konkavnu unutrašnjost i konveksnu vanjštinu te nalikuje na kišobran ili bundevu. (Curl 2000., 202–3; Harris 1983., 166; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 264–65; Müller i Vogel 1999., 48–49; Ching 2012., 62–63)

L

LEZENA

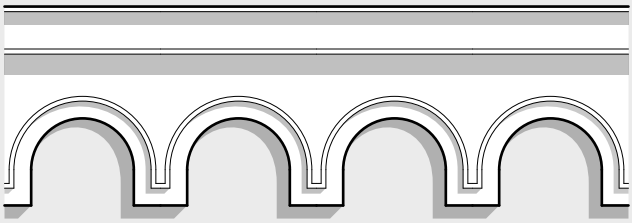
Vertikalni plitki zidani istak koji nalikuje pilastru bez baze i kapitela. Oživljuje i dekorativno raščlanjuje zidnu plohu, a ujedno i pojačava konstrukciju građevine. Javlja se u jednostavnom obliku već u VI. i VII. stoljeću. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 311; Curl 2000., 381; Harris 1983., 420)

LIERNA

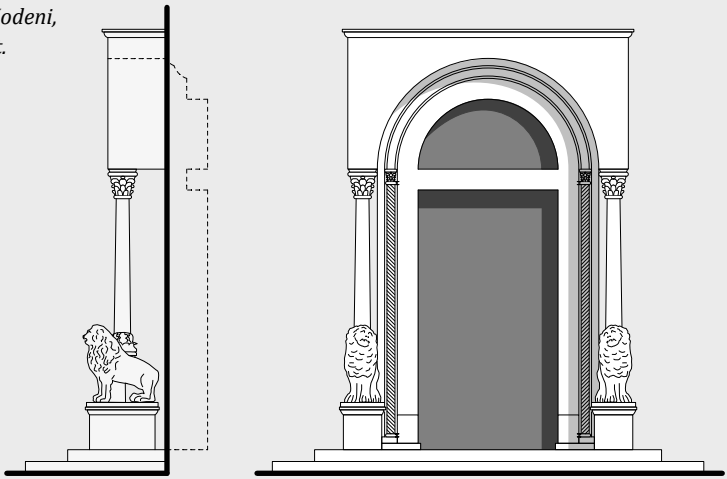
Dekorativno svodno rebro, koje povezuje druga svodna rebra, ali se ne uzdiže iz glavne uporišne točke svoda. (Curl 2000., 703; Harris 1983., 330)

LOMBARDIJSKI FRIZ Lombardijski arhitektonski detalj u obliku pojasa malih plošnih lukova na konzolama koji formiraju vijenac umjesto klasičnih profilacija. Služi za dekoraciju i artikulaciju plohe zida. (Curl 2000., 388; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 328; Müller i Vogel 1999., 317)

lombardijski friz

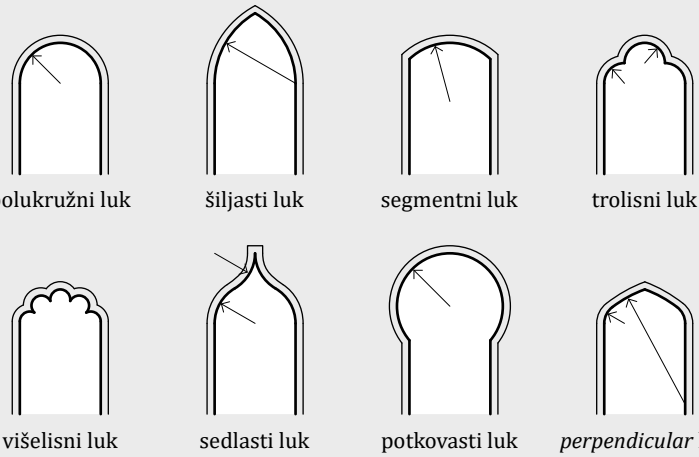
lombardijski portal
Katedrala u Modeni,
Modena, 12. st.

LOMBARDIJSKI PORTAL Lombardijski ulazni protiron s portalom koji ističe ulaz u građevinu. Elementi lombardijskog portala dvije su kamene zvijeri (obično lavovi, katkad i drugi životinjski likovi) iz čijih leđa izrastaju tanki stupovi koji pak nose luk s baldahinom. Razbijanjem jednolične površine pročelja ostvaruje se igra svjetla i sjene, a u arhitektonskom smislu unosi se pokret. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 328)

LUK Konstruktivni je element u arhitekturi. Ima funkciju raščlanjivanja tereta i njegova prebacivanja na određene točke. Omogućuje probijanje otvora u zidu, odnosno njihovu veću širinu, a također i povećanje razmaka između stupova. Luk može biti: polukružan, šiljast, segmentan, trolisan i višelisan, sedlast, potkovast, *perpendicular* itd. Oblik i način gradnje luka ovisi o opterećenju, konstrukciji uporišta, rasponu i stilu. Pri klasičnom načinu gradnje konstrukcija luka izvodi se obično klinolikim elementima, a drži je tjemeni, zaglavni kamen koji se kao klin umeće u izgrađene krakove luka. Najugroženiji dio polukružnog luka je tjeme. Kod šiljastog luka to je izbjegnuto čime je omogućeno znatno proširenje otvora u zidu i razmaka među stupovima. Uz konstruktivnu funkciju luk ima i dekorativno značenje, osobito pri ukrašavanju ploha zida. Luk dijafragma je poprečni luk u glavnome brodu crkve koji nosi zidani zabat u zoni drvene konstrukcije krovišta kako bi se spriječilo širenje vatre. (Curl 2000., 27–31; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 347; Harris 1983., 27; Müller i Vogel 1999., 206–7; Ching 2012., 4–6)

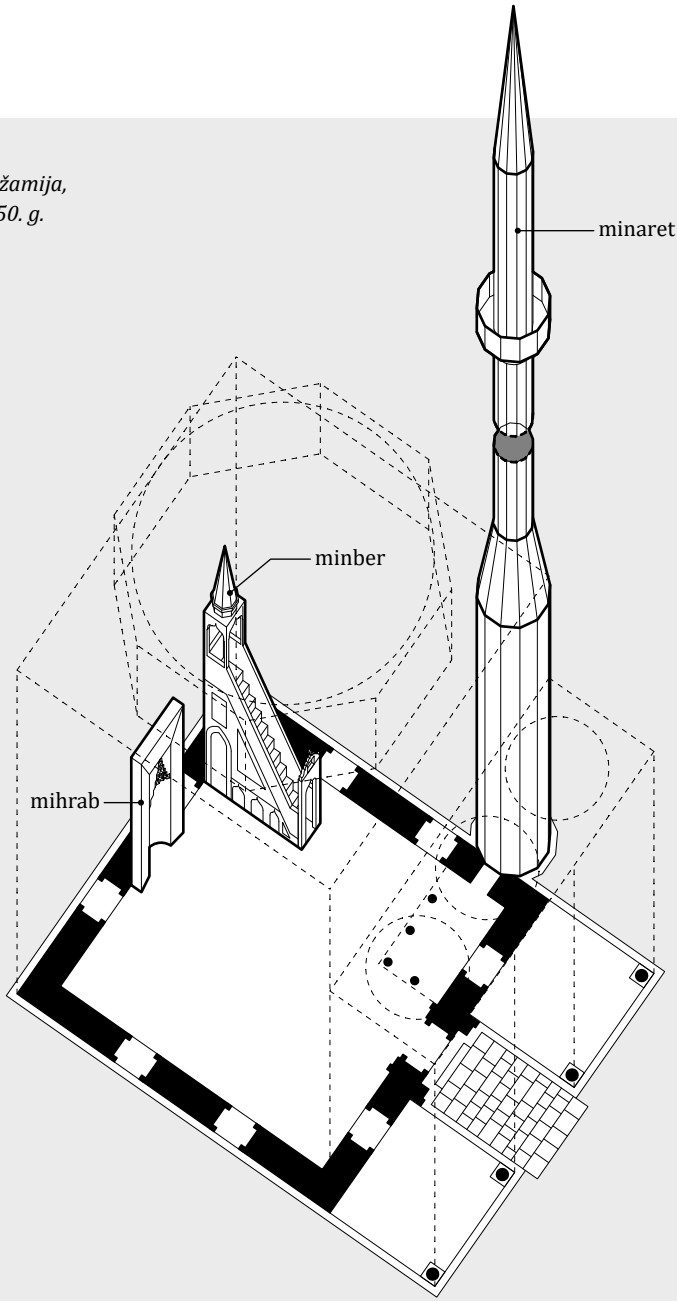
lukovi

LUNETA

Polje obrubljeno profiliranim kamenim okvirom između ravnog nadvratnika i luka iznad njega. Može biti otvoreno ili zatvoreno. Zatvoreno je obično ispunjeno reljefom ili slikarskim prikazom (mozaik, freska). Lunete su rezultat nastojanja da se s pomoću luka rastereti horizontalni nadvoj otvora. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 348; Curl 2000., 396; Harris 1983., 342)

džamija
Aladža džamija,
Foča, 1550. g.

M

MAKSURA

Ograđen zaštitnom barijerom i nešto uzdignutiji dio u džamiji gdje stoje službene osobe tijekom obreda ili gdje se nalazi grob, u blizini minbera i mihraba. (Hoag 1987., 190; Harris 1983., 344; Ching 2012., 270; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 388)

MARTIRIJ

Građevina obično kružne, poligonalne ili križne tlocrtne osnove izgrađena na mjestu koje sadrži svjedočanstvo kršćanske vjere, bilo da je riječ o događaju u Kristovu životu ili raspeću ili grobu mučenika. Počinju se masovno graditi u IV. stoljeću. Za razliku od termina martirij za građevinu koja obilježava „svjedočanstvo", termin memorija („spomen", „sjećanje") često se rabi za građevine – mauzoleje kojima se odaje počast pokojniku. (Krautheimer 1989., 519; Curl 2000., 410; Harris 1983., 347; Ching 2012., 29; Müller i Vogel 1999., 259)

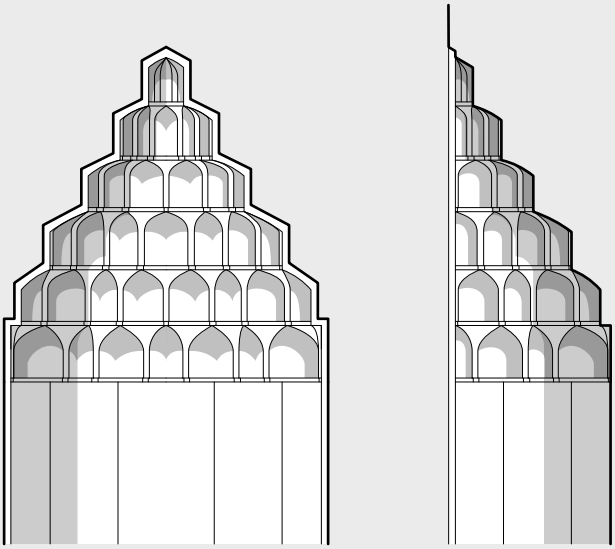
MIHRAB

Polukružna, ovalna ili poligonalna niša u zidu kible, u džamiji, pred kojom stoji i klanja se imam koji vodi namaz (molitvu). Najčešće je izveden od kamena ili mramora, rjeđe od drva, ukrašen mukarnom, profilacijama, reljefnim ili oslikanim ornamentima i natpisima iz Kurana. (Hoag 1987., 190; Harris 1983., 354; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 464)

MINARET

Visok toranj kružne, pravokutne ili poligonalne tlocrtne osnove, često uz džamiju, s dvama ili više balkona s kojeg mujezin poziva na molitvu. (Hoag 1987., 190; Curl 2000., 425; Harris 1983., 354; Ching 2012., 270; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 474)

mukarna

MINBER

Propovjedaonica u džamiji, obično desno od mihraba, s koje se čita molitva petkom i na Bajram. Sastoji se od prolaza u obliku portala, jednokrakog stubišta i završnog baldahina. Minberi su rađeni od kamena ili drva, često raskošno ukrašeni. (Hoag 1987., 190; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 474; Harris 1983., 354; Ching 2012., 270)

MOZAIK

Slikarska tehnika slaganja malih, raznobojnih kockica od kamena, glazirane keramike ili stakla. Kockice se utiskuju u meku podlogu svježega cementnog morta i žbuke. Služi za dekorativno i monumentalno ukrašavanje površina podova, zidova i svodova. Tijekom srednjega vijeka tehnika mozaika se održala u Bizantu i na područjima koja su bila pod njegovim utjecajem. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 500; Curl 2000., 437; Harris 1983., 362; Ching 2012., 190)

MUKARNA

Plastična je dekoracija u islamskoj arhitekturi, vrsta trodimenzionalnoga konzolnog ukrasa koja se primjenjuje na svodovima, kupolama, nišama, nadvojima portala, lukovima, kapitelima i drugdje. Oblikovana je konzolnim prepuštanjem redova manjih, često zašiljenih trompa ili trostranih prizama čije su plohe dodatno obrađene i sliče stalaktitima. (Hoag 1987., 190; Curl 2000., 441; Harris 1983., 366; Ching 2012., 270)

N

NAOS

1. Unutrašnja je cela antičkoga hrama u kojoj je postavljena skulptura božanstva.
2. Središnja prostorna kompozicija bizantskih crkava koja je namijenjena izvođenju liturgijskog slavlja. Liturgijski naos je u cijelosti (ili veći njegov dio) predviđen za kler. Vjernici su se okupljali oko naosa u bočnim i ulaznim prostorima. (Curl 2000., 444; Krautheimer 1989., 519)

NAPUST

U klasičnim stupovnim redovima cjelokupna je horizontalna kompozicija elemenata koju nose stupovi ili pilastri iznad abakusa. Uobičajeno se sastoji od triju glavnih horizontalnih dijelova: arhitrava, friza i vijenca. (Curl 2000., 230; Harris 1983., 197)

NARTEKS

Poprečni je vestibul, izduljeni natkriveni prostor, tj. crkveno predvorje. Obično je pravokutne tlocrtne osnove, postavljen poprečno na smjer glavnoga broda crkve. U ranom kršćanstvu je služio za boravak katekumena, a kasnije je služio za okupljanje vjernika prije obreda. Prihvaćanje narteksa kao standardnog

dijela crkve dovelo je do oblikovanja različitih tipova vanjskog i unutrašnjeg narteksa. Vanjski narteks je zapravo ostatak atrija – trijem prislonjen na vanjski zid crkve na kojem se nalazi glavni ulaz. Unutrašnji narteks je onaj dio prostora koji se nalazi neposredno po ulasku u prostor te koji je više ili manje odijeljen od ostatka unutrašnje prostorne kompozicije. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 533; Curl 2000., 444; Harris 1983., 371; Ching 2012., 27; Krautheimer 1989., 519)

NIŠA

Polukružna ili pravokutna udubina u zidu ili stupcu. Služi za smještaj najčešće skulptura i vaza, a u crkvama za smještaj oltara i nadgrobnih spomenika. Klasične pravokutne niše su uobičajeno svođene lučnim nadvojem, a polukružne polukupolom. Neke su niše uokvirene edikulama. (Curl 2000., 453; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 554; Harris 1983., 373)

O

OLTARNA OGRADA

Ograda koja dijeli svetište od prostora za vjernike, najznakovitiji je dio unutrašnjosti predromaničkih crkava u Dalmaciji i općenito u Europi. U ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji najveći broj oltarnih ograda pripada tzv. visokom tipu. Visoki tip ograde sadrži donji horizontalni dio s jednim ili više prolaza. Sastavljen je od baze pluteja i pilastara (kao i niski tip), ali sadrži i nadgradnju. Nadgradnja se sastoji od stupića s kapitelima koji nose horizontalne grede te zabate ili lukove iznad prolaza. (Marasović 2008., 325–33)

ORATORIJ

1. Privatna kapela (ili prostorija u kući) namijenjena molitvi.
2. Mala je kapela koja nudi mogućnost za privatnu pobožnost u osami, a služi uskom krugu vjernika, građena često uz samostan, kolegij, te kao kapela u bolnici ili zatvoru.
3. Crkva i zgrade koje pripadaju Kongregaciji sv. Filipa Nerija. (Curl 2000., 464; Harris 1983., 388; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 597)

P

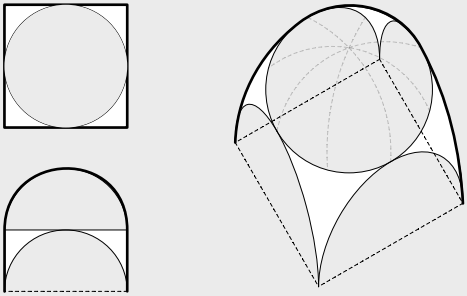
PANDANTIV

Pomoćni konstruktivni prijelazni element kod konstrukcije kružne kupole nad prostorom kvadratne ili poligonalne tlocrtne osnove. Ima oblik sfernog trokuta, trokutastoga segmenta sfere, čiji je promjer jednak dijagonali kvadrata, na čije se uglove upiru vrhovi pandantiva. U gornjemu horizontalnom presjeku koji tangira tjemena čeonih lukova četiri pandantiva formiraju krug i čine polazište za kružnu bazu kupole. Pandantiv je u konstruktivnom i estetskom smislu optimalan posrednik spomenutog prijelaza. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 626; Krautheimer 1989., 519–20; Curl 2000., 202; Müller i Vogel 1999., 48–49; Ching 2012., 63)

PAREKKLESION

Bizantinska kapela dograđena na bočnu stranu crkve ili oblikovana u sklopu kata narteksa. (Krautheimer 1989., 519; Harris 1983., 400)

pandantiv

PILASTAR

Plitki, vertikalni istak zida, njegov sastavni dio, pravokutne tlocrtne osnove, sadrži bazu, trup i kapitel. Pilastar ima pretežno dekorativnu ulogu u artikulaciji zidne plohe i oblikovanju arhitektonskih okvira portala, prozora, niša itd. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 3*, *Inj – Portl* 1964., 684; Curl 2000., 500; Krautheimer 1989., 419; Ching 2012., 284)

PISCINA

1. Najprije bazen koji je u prvom redu služio za kupanje, skupljanje vode, a potom bazen za obred krštenja, kvadratne ili križne tlocrtne osnove, dubine do jedan i pol metar, sa stubama na jednoj strani.

2. Kamena posuda za pranje liturgijskog posuđa korištenog u dijeljenju sakramenata. Nalazi se u blizini oltara, često u zidnoj niši. (Badurina 2000., 491; Curl 2000., 503; Harris 1983., 422; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 684)

PLUTEJ

U ranokršćanskoj i srednjovjekovnoj arhitekturi monolitna ploča oltarne ograde, često ukrašena ornamentalnim ili figurativnim reljefom s vanjske strane svetišta. (Marasović 2008., 326; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl* 1964., 691; Badurina 2000., 557)

PREZBITERIJ

Dio neposrednoga crkvenog prostora uz oltar ili iza oltara, istočno od kora, namijenjen isključivo svećenstvu i vršenju liturgijskih obreda. Već u ranokršćanskim crkvama prezbiterij je bio povišen i odijeljen od prostora za vjernike stubama i ogradom koja se u crkvi istočnog obreda razvila u zatvoreni ikonostas, a u katoličkoj crkvi reducirala na nisku ogradu s konačnom funkcijom pričesne klupe. Uza zidove prezbiterija redovito se nalaze klupe za svećenstvo. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 20; Curl 2000., 518; Harris 1983., 433; Ching 2012., 29; Badurina 2000., 512–13; Müller i Vogel 1999., 265)

PROTEZIS

Omanja prostorija koja flankira ranokršćansku apsidu svetišta, zrcalno simetrično u odnosu na diakonikon, kod ranokršćanskih i bizantskih crkava. Služila je za pripremu žrtvenih darova kruha i vina te pohranu rekvizita za euharistijsko slavlje. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 30; Badurina 2000., 522; Curl 2000., 522; Harris 1983., 436)

Q

QUINCUNX Kompozicija prostora koja se sastoji od devet polja. Također se naziva i „grčki križ u kvadratu", „upisani križ". Središnje je polje veće kvadratne tlocrtne osnove, uglovna su manje kvadratne tlocrtne osnove, dok su preostala četiri polja pravokutna. Središnje polje ima najveću visinu, svođeno je kružnom kupolom koja se pandantivima oslanja na četirima središnjim stupovima. Uglovna polja mogu biti svođena kupolom ili križnim svodom. Pravokutna su polja u pravilu svođena lučnim nadvojem. Često je kompozicija strme morfologije. (Krautheimer 1989., 520; Curl 2000., 530; Harris 1983., 442)

R

REFEKTORIJ Zajednička blagovaonica u samostanu ili sekularnoj instituciji. (Curl 2000., 541; Harris 1983., 447; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr* – Ž 1966., 157)

ROZETA **1.** Ukrasni motiv kružnog oblika nalik na cvijet sa stiliziranim laticama.

2. Kružni prozor ispunjen i podijeljen kompleksnom ukrasnom ispunom od dekorativnih rebara koja se radijalno šire iz sredi-

šta kružnice prema van te se spajaju lučnim elementima i tvore stiliziran cvjetni uzorak. (Curl 2000., 563; Harris 1983., 470; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 133)

S

SALUTATORIJ Svečana dvorana za primanja u kojoj biskup ili neki svjetovni dostojanstvenik prima goste. (Krautheimer 1989., 520; Harris 1983., 478)

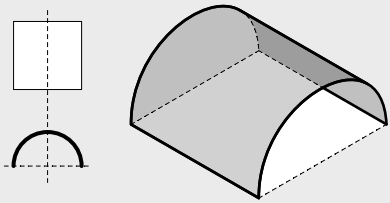
SOLEA U ranokršćanskim i bizantinskim crkvama uzdignuti put, podij koji povezuje bemu s ambonom. (Krautheimer 1989., 520; Harris 1983., 496; Curl 2000., 624)

SPOLIJ Fragmenti upotrijebljene građe (obrađenoga kamenog bloka, opeke, stupa, kapitela, arhitrava) u novijoj izgradnji. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 261)

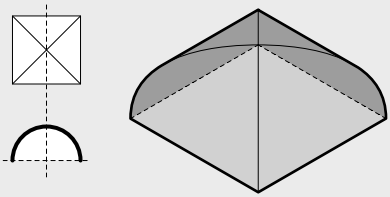
SUBSELIJ U ranokršćanskim bazilikama niska, dugačka klupa s naslonom za kler koji koncelebrira obred. Može biti priljubljena uza zid apside ili stajati slobodno u njezinu prostoru. Klupa okružuje oltar. Ako je riječ o katedrali ili o crkvi gdje biskup povremeno vodi obrede, onda je u središtu klupe katedra koja je malo povišena i ima naslon. (Badurina 2000., 584; Harris 1983., 355; Krautheimer 1989., 520)

svodovi

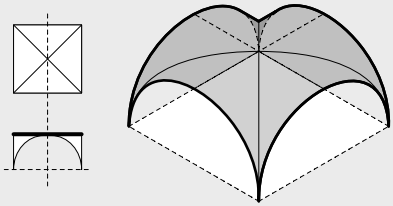
bačvasti svod

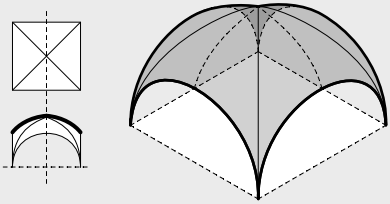
samostanski svod

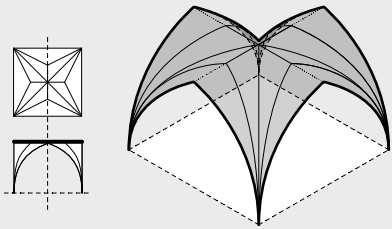
križni svod

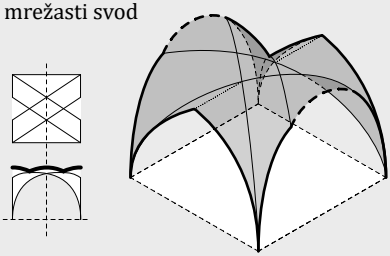
križno kupolasti svod

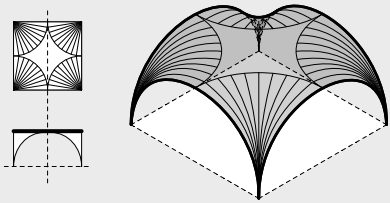
zvjezdoliki (zvjezdasti svod)

mrežasti svod

lepezasti svod

SVOD

Konstrukcija konkavnih oblika kojom se natkriva prostor, odnosno zatvara njegova gornja granica. Svodovi preuzimaju i prenašaju sva opterećenja te se razupiru o obodne zidove, lukove i stupove. Horizontalne komponente tih kosih pritisaka moraju preuzeti dovoljno jaki elementi, po potrebi ojačani upornjacima ili povezani ugrađenim horizontalnim zategama od čelika ili drva. Riječ je o lukovima čija dubina prelazi raspon (v. bačvasti svod) ili o konstrukciji koja se sastoji od različitih kombinacija zakrivljenih elemenata, stoga se po svome prostornom obliku svodovi dijele u dvije skupine: cilindrični svodovi, kojima su svodne plohe dijelovi valjka, i sferni svodovi, kojima su svodne plohe dijelovi nekoga rotacijskog tijela, u prvom redu kugle.

1. Bačvasti svod najstariji je i najjednostavniji oblik svoda. Riječ je o izduljenom luku koji se opire o snažni ležaj. Svodna ploha dio je valjka. Prema obliku čeone linije bačvasti svod može biti polukružan, segmentan, šiljast ili paraboličan, a prema obliku glavne uzdužne osi može biti ravan, zavojit ili spiralan. Kružan, zavojit bačvasti svod zove se prstenasti bačvasti svod. U tlocrtu se najčešće bačvasti svod označuje prevaljenim čeonim lukovima. Pruskim svodom naziva se bačvast svod čija visina iznosi oko 1/10 raspona svoda. Taj je svod bio vrlo raširen zbog svoje male visine i rabio se donedavno u obliku plitkog svoda između čeličnih traverza.

2. Samostanski svod je zatvoren svod kod kojega su svodne plohe dijelovi valjka iste visine i istog promjera. Ima jednu tjemenu točku koja u pravilu leži u težištu tlocrta te toliko svodnih ploha i uporišta koliko je stranica tlocrtne osnove prostora.

3. Križni svod - kod cilindričnih križnih svodova nastaju svodne plohe presijecanjem valjka iste visine, a kod sfernih križnih svodova presijecanjem kugla. Plohe su definirane

čelnim i dijagonalnim lukovima. Moguće ga je izvesti ponad svakog prostora poligonalne tlocrtne osnove. Za razliku od samostanskog svoda križni svod je otvoren svod, a teret se prenosi preko dijagonalnih rebara na uporišne točke. Križni svod ima prednost pred ostalim svodovima zato što prenosi teret dijagonalnim rebrima isključivo na uporišne točke, odnosno na stupove. Kao otvoren svod može biti nizan te prekrivati velike prostore koji su dijeljeni samo stupovima.

4. Križno kupolasti svod nastao je doradom križnog svoda kako bi se spriječilo pucanje u njegovu tjemenu zbog velike težine i velikog raspona. Tjeme luka dijagonalne presječnice je na višoj razini od čeonih lukova te svod tako dobiva kupolastu formu.

5. Zvjezdoliki (zvjezdasti) svod podvrsta je križnog svoda kod kojega je svodna površina između dijagonalnih i čeonih lukova dijeljena međurebrima (v. *tierceron*) i tjemenim lukovima na manja trokutasta polja. Rebra tako oblikuju zvjezdoliku okosnicu između koje su razapeti sferni svodovi.

6. Mrežasti svod razvio se iz zvjezdolikoga svoda. Glavna dijagonalna rebra su napuštena, dok ostala rebra čine mrežu zanimljivih uzoraka. Karakterističan je za kasno gotičko razdoblje u srednjoj Europi.

7. Lepezasti svod je sferni svod kod kojega svodna ploha nastaje rotacijom luka oko vertikalne osovine. Svodne plohe poprimaju oblik lijevka čije se zaključne krivulje dodiruju u tjemenu svoda. Ploha može biti dodatno dekorirana ili dijeljena rebrima koja se granaju iz stupova. (Curl 2000., 701–3; Harris 1983., 561–62; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr* – Ž 1966., 356; Müller i Vogel 1999., 44–47; Ching 2012., 280–81)

Š

ŠEREFE

Balkon koji se nalazi na gornjem dijelu minareta, s kojega mujezin poziva na molitvu. (Hoag 1987., 190)

ŠTUKO

Smjesa koja se izrađuje od različitih materijala i najčešće upotrebljava za arhitektonsku dekoraciju (reljefi na zidovima, stupovima, svodovima). Za oblogu vanjskih ploha može se rabiti smjesa vapna, pijeska, kamenog praha i praha od opeke, pomiješana s vodom. Tada se najčešće oblikuje tekstura koja nalikuje na plohu obloženu kamenom, te arhitektonski elementi (npr. vijenci). Za oblogu unutrašnjih ploha rabi se smjesa izrađena od finog pijeska, mramornog praha, praha alabastera i vode. Smjesa se u žitkom stanju lako obrađuje, brzo se skrućuje, a zatim polira. Štuko može biti obojen ili pozlaćen, od njega se izvode i imitacije mramora. Štuko se često upotrebljavao u rimskoj antičkoj i islamskoj arhitekturi. Vrhunac njegove upotrebe bio je u renesansnome i baroknome stilskom razdoblju. (Curl 2000., 645–46; Harris 1983., 511; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 381)

T

TABERNAKUL

1. Kompozicija od krovića na stupićima u gotičkoj arhitekturi, pod kojim obično stoje statue.
2.Ormarić smješten na oltaru u kojem se čuvaju sakramenti. (Curl 2000., 654; Harris 1983., 517; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 391–92; Badurina 2000., 587; Ching 2012., 28)

TABULAT

Drveni strop, obično oslikan. Tabulati ranokršćanskih bazilika su jednostavni, dok su u gotičkoj profanoj arhitekturi često poduprti konzolama i bogato profilirani. (Curl 2000., 654; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr* – Ž 1966., 392)

TAMBUR

1. Arhitektonski element u obliku valjka ili višestrane prizme, tj. vertikalni zid na kružnoj ili poligonalnoj bazi, koji obično nosi kupolu te je često perforiran otvorima.
2. Pojedinačni dio trupa stupa ako stup nije monolitan. (Curl 2000., 656; Harris 1983., 550; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 395; Ching 2012., 63)

TIERCERON

Rebro koje se uzdiže iz jednog od glavnih uporišnih ležaja do točke na sljemenom rebru, između dijagonalnih i poprečnih rebara, te oblikuje manja trokutasta polja svoda. (Curl 2000., 703; Harris 1983., 533)

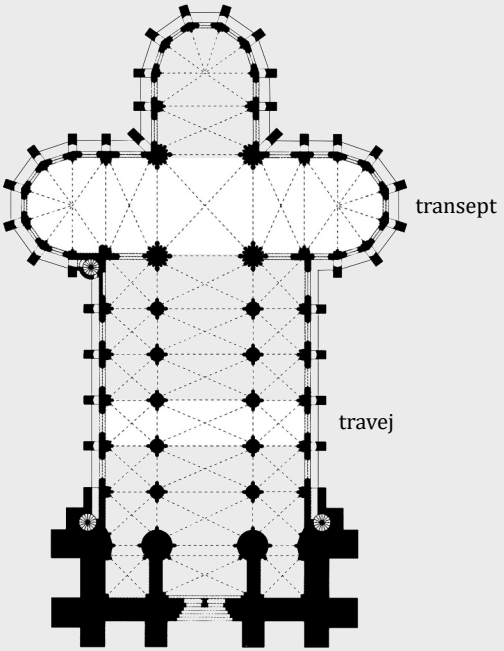
TRABEACIJA

Arhitektonska kompozicija bazirana na horizontalnom sustavu greda koje počivaju na vertikalnim potpornjima i međusobno ih spajaju. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr* – Ž 1966., 445; Krautheimer 1989., 521; Curl 2000., 678; Harris 1983., 544)

TRANSENA

Perforirana je kamena ploča u funkciji pregrade. U ranokršćanskim crkvama transenama su zatvarani prozorski otvori te prednja strana oltara u kojem je grob s relikvijama sveca. Transena u funkciji prozorske ispune služi kao armatura u koju su učvršćene pločice od stakla ili drugoga prozirnog materijala. Oblici transena variraju od jednostavne rešetke do kompliciranih ornamentalnih sustava geometrijskoga i biljnoga karaktera. Transene, izrađene od kamena ili drva, često se rabe i u islamskoj arhitekturi. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr* – Ž 1966., 446; Curl 2000., 680; Harris 1983., 545)

transept / travej
Sv. Elizabeta,
Marburg, od 13. st.

TRANSEPT

1. Svaki veći oblik prostorne kompozicije građevine koji ima os okomitu na glavnu os.

2. Poprečna prostorna jedinica ranokršćanske bazilike, u pravilu između glavnoga broda i apside svetišta. Može biti podijeljen na brodove i time nastavljati podjelu glavnog tijela crkve. (Curl 2000., 680; Krautheimer 1989., 52; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 446; Harris 1983., 545; Ching 2012., 28)

TRAVEJ

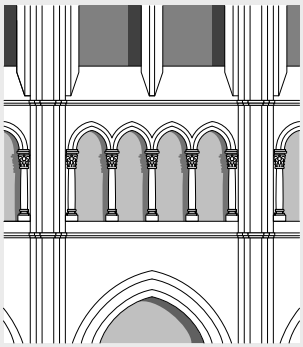
1. Dio unutrašnjeg prostora, uzdužno određen arkadama, a poprečno lukovima svoda.

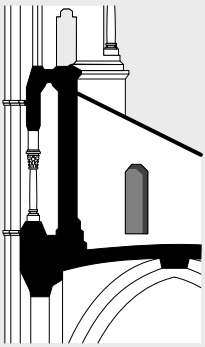
2. Jedinica svođenja. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 447; Curl 2000., 681; Harris 1983., 547)

TRIFORIJ

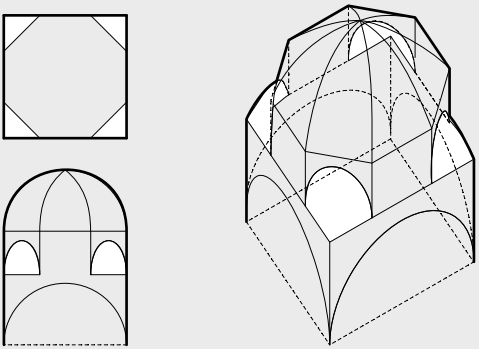
U srednjovjekovnome sakralnom graditeljstvu uski je hodnik – galerija, u debljini zida, ispod zone bazilikalnog osvjetljenja glavnoga broda, a u razini zone krovišta bočnih brodova. Prema prostoru glavnoga broda otvara se nizom lučnih otvora. Prema zoni krovišta bočnih brodova nalazi se u početku puni zid, a kasnije će i taj dio biti ostakljen. Značenje mu je više estetsko nego praktično. (Curl 2000., 682; Harris 1983., 549; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 452; Ching 2012., 29)

triforij
katedrala Notre-Dame, Chartres, od 1194. g.

trompa

TROMPA

Pomoćni, konstruktivni element kojim se rješava prijelaz iz kvadratne tlocrtne osnove na oktogonalnu osnovu samostanskog svoda ili kružne kupole. Ima oblik polukonusne, ljevkasto svođene niše postavljene na uglovima kvadratnog polja. Svojim čeonim nosivim lukom upire se u dva susjedna zida, smanjuje raspon između njih i oblikuje bazu za samostanski svod ili kružnu kupolu. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 455; Curl 2000., 203; Harris 1983., 502; Ching 2012., 63; Krautheimer 1989., 520; Müller i Vogel 1999., 48–49)

V

VESTIBUL

1. Ograđen ili djelomično ograđen prostor ispred glavnoga ulaza rimske patricijske kuće *domus*.

2. Ulazno predvorje ili dvorana neposredno između ulaznih vrata i unutrašnjega prostora građevine, odnosno omanje predvorje koje vodi u veći prostor. (Curl 2000., 708; Harris 1983., 564; *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 519)

VITRAJ

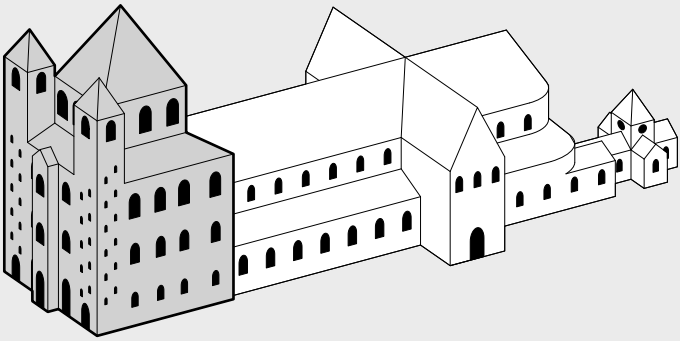
Slikarska tehnika u kojoj komadići obojenog stakla (povezani olovnim okvirima) čine sliku i ispunjavaju prozorske otvore. U razdoblju kasne romanike i gotike često se rabe, a dobivena svjetlost predstavlja prijelaz iz materijalnoga prema čistoj duhovnosti. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž* 1966., 538)

W

WESTWERK

Masivan, širok, monumentalan zapadni sklop karolinških i ranoromaničkih crkava koji sadrži kapelu i druge prostorije ponad ulaznog vestibula, koje se otvaraju prema prostoru broda. (Müller i Vogel 1999., 380–81; Conant 1993., 46; Curl 2000., 729; Ching 2012., 28)

westwerk
opatija Corvey,
Corvey, 9. st.

LITERATURA

Badurina, Anđelko, ur. 2000. *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Kršćanska sadašnjost.

Ching, Francis D. K. 2012. *A Visual Dictionary of Architecture*. 2. ed. Wiley.

Ching, Francis D. K., Mark Jarzombek, i Vikramaditya Prakash. 2011. *A Global History of Architecture*. 2nd ed. Wiley.

Conant, Kenneth John. 1993. *Carolingian and Romanesque Architecture: 800 to 1200*. 4. ed. Pelican History of Art. Yale University Press.

Curl, James Stevens. 2000. *A Dictionary of Architecture*. Oxford Paperback Reference. Oxford University Press.

Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Ćus. 1959. Leksikografski zavod FNRJ.

Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, D – Ini. 1962. Leksikografski zavod FNRJ.

Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Inj – Portl. 1964. Leksikografski zavod FNRJ.

Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Portr – Ž. 1966. Leksikografski zavod FNRJ.

Frankl, Paul, i Paul Crossley. 2001. *Gothic Architecture*. 2., rev. Ed. Yale University Press Pelican History of Art. Yale Univ. Press.

Harris, Cyril Manton. 1983. *Illustrated Dictionary of Historic Architecture*. Facsim. ed. Dover Books on Architecture. Dover.

Hoag, John D. 1987. *Islamic Architecture*. History of World Architecture. Electa Rizzoli.

Koch, Wilfried. 2006. *Das Standardwerk zur eutopäischen Baukunst von der Antike bis zur Gegenwart*. Bertelsmann Lexikon Institut.

Krautheimer, Richard. 1989. *Early Christian and Byzantine Architecture*. Repr. The Pelican History of Art. Penguin Books.

Marasović, Tomislav. 2008. *Dalmatia Praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, 1. Rasprava*. Biblioteka Knjiga Mediterana 52.

Književni krug Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Müller, Werner, i Gunther Vogel. 1999. *Atlas arhitekture 1, 2*. Golden marketing, IGH Zagreb.

Saylor, Henry H. 1952. *Dictionary of Architecture*. John Wiley & Sons.

Ware, Dora, i Betty Beatty. 1945. *A Short Dictionary of Architecture*. The Philisiohical Library.

Watkin, David. 2005. *A History of Western Architecture*. 4th ed. Laurence King.